

Funkcionalizmus a bibliafordításban¹

M. Pintér Tibor

Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar,
Magyar Nyelvtudományi Tanszék
E-mail: m.pinter.tibor@kre.hu
<https://orcid.org/0000-0002-5212-4107>

Kivonat: A tanulmány példákon keresztül illusztrálja néhány modern magyar nyelvű bibliafordítás funkcionalista megközelítését. A ma leginkább Nord (2016, 2018) nevével társított funkcionalista elmélet és az azt megelőző, Nida (1994) általi szociolingvisztikai ihletettségű dinamikus fordítás alapvető tulajdonságainak bemutatása és illusztrálása után a szakirodalom alapján megfogalmazott kritikai gondolatokon keresztül eljut a magyar nyelvű bibliafordítások elemzésének újfajta, összetettebb kritériumrendszeren alapuló lehetőségéig.

Kulcsszavak: bibliafordítás, dinamikus ekvivalencia, funkcionalista elmélet, szkoposzelmélet

1. Bevezetés

Tanulmányom célja, hogy röviden bemutassa a bibliafordítások fordítási mechanizmusát meghatározó számos modern elmélet közül a funkcionalista elméletet, valamint hogy az bemutassam az elmélet által sugallt fordítási módszereket, fordítási eljárásokat néhány magyar nyelvű bibliafordításban (mindezt annak tudatában, hogy egy inkább elméleti, a fordításokból egy-egy ígeverset felmutató tanulmányban nyilvánvalóan nem lehet messzemenő következtetéseket levonni, mély értelmezéseket bemutatni). Az egyes felekezetekben jelenleg is többféle, más-más forrásnyelvekre épülő magyar nyelvű bibliafordítás használatos. A különbségek nem csak a felekezeti fordításokban, hanem az egyes felekezeteken belül használt különféle fordításokban is megtalálhatóak, így a különbség nem csak protestáns–katolikus fordításokban, hanem a különböző katolikus és különböző protestáns

¹ A kutatás a Károli Gáspár Református Egyetem által támogatott *Egyesített Bibliaolvasó (EBO) fejlesztése és kutatási perspektívái (20738B800)* projekt keretében készült.

fordítások között is tetten érhető. A 20. század második felének fordításai elsősorban a dinamikus ekvivalencia jegyében születtek (ezek közül az ún. Egyszerű fordítás – EFO – távolodott el leginkább a forrástól, egyebek mellett azért, mert a fordító nem primér szövegekre épített), bár a literális fordítás jegyei itt is erősek maradtak. A dinamikus–formális ekvivalencia közti mozgástér széles, a fordítók pedig igyekeznek a korokban divatos elméleteknek megfelelni, a fordításokat a mindenkori befogadó (olvasó¹ vagy hallgató) igényeihez igazítani.

Tanulmányomban néhány elméleti forrásmű által bemutatott elméleti keretet felhasználva próbálkozom meg néhány magyar nyelvű bibliafordítás igeversein keresztül bemutatni a funkcionális fordítás alapvető ismereteit. Elemzésem inkább tekinthető pilotelemzésnek, továbbgondolásra szánt tanulmánynak, mint kiforrott elméleti keretnek – az elemzést, egyes bibliafordítások összevetését további tanulmányokban kísérem meg.

2. Néhány gondolat a magyar nyelvű bibliafordításokról

A magyar nyelvű bibliafordítások gazdagsága, az egyes fordítások felekezeti vagy éppen fordításelméleti szempontú differenciáltsága erény – erény az olvasók és erény a magyar nyelv számára. Ugyanakkor éppen e differenciáltság miatt érdemes az egyes fordítások között különbséget tenni, ugyanis a fordítás, illetve fordítói megoldások az olvasás mélységét, tartalmasságát, de könnyedségét is befolyásolhatja. A nemzetközi bibliafordítási hagyomány (vagy inkább: a fordítástudományt meghatározó szerzők írásai által diktált irányvonalak) alapján a magyarországi történelmi (katolikus és protestáns), valamint a neoprotestáns egyházak központi bibliafordításait elsősorban a formális–dinamikus vagy formahű–értelmező fordítások mentén szokták csoportosítani. Mindemellett természetesen a fordítások árnyaltabb elemzésére is akad példa (lásd például Floor 2007, ennek magyar nyelvű elemzése Koltai 2014).

A használatban lévő magyar nyelvű fordítások viszonylag magas számban, többféle felekezet számára készült többféle fordítási célokat követő változatban érhetőek el (online változatban például az Egyesített Bibliaolvasó – <https://ebo.kre.hu> vagy a Szentírás.hu – <https://szentiras.hu>). Az egyes magyar nyelvű fordításokat, azok nyelvhasználata, valamint fordítási megoldásaik tekintetében Szalay (2019) tekinti át. Az áttekintés érdekessége, hogy ugyan megtalálható benne a megszokott formális–dinamikus kontinuum, az áttekintés igyekszik több tengelyen ábrázolni a fordításokat.

A fordítástudomány 20. századi elméleteinek változatossága a bibliafordítás elméleti és gyakorlati vonatkozásaira is hatással volt. Ugyan a bibliafordítás szigorúbban vett nyelvtudományi megközelítése csupán a

20. század második felétől vált jellemző szellemi áramlattá, a viszonylag rövid idő alatt számos fordítási elmélet és stratégia is kapcsolódott hozzá (a bibliafordítást érintő fordítástudományi elméletekről lásd például Pecsuk 2018, 2020, M. Pintér 2019, 2020, a magyar bibliafordításra nézve Fabiny, Pecsuk és Zsengellér 2014, Tóth 1994). A modern bibliafordításban ma leginkább a célnyelvi közösség nyelvhasználatát és kulturális hátterét figyelembe vevő funkcionalista elméletek² divatosak, például a funkcionalista megközelítés és a szkoposzelmélet. Egy-egy elmélet által megfogalmazott fordítói követelményrendszerhez alkalmazkodó fordítói döntés az általános fordításelméleti kategóriák sorában valahol a formális és funkcionális ekvivalencia (kötött és szabad fordítás) közötti kontinuumon helyezhető el (a fent említett Vinay és Darbelnet (1958, 1995) kategóriáit idézve, kölcsönzés, tükröfordítás, szó szerinti fordítás, szófajváltás, nézőpontváltás, teljes átalakítás, pragmatikai adaptáció), bár a fordítói stratégiák meghatározására összetettebb kevertrendszerek is léteznek.

3. Funkcionalista elméletek a fordításban

Nord 2016-os, a funkcionalista irányzatok és a bibliafordítások kapcsolatát bemutató tanulmányát gondolatébresztő sorokkal kezdi: szerinte a bibliafordítás hagyományosan a teológusok irányította tevékenység, akik a fordítás folyamata alatt leginkább a forrásnyelvi szöveg jelentésére fókuszálnak, mintsem arra, amit a modern olvasó megérthet az eredetiből (Nord 2016: 566). A fordítók a Biblia kulturálisan beágyazott és kötött, mintegy kétezer éves szövegét igyekeznek közelebb hozni a mai olvasó számára. A fordítók interpretációjaként megszületett célnyelvi szöveg elsősorban jelentésfókuszú, ahol a fordítók célszerűségből az eredeti szövegek jelentését fordítják. Ez esetben az indirekt fókuszú fordítás az eredeti szöveg jelentését és nem pedig magát az eredeti szöveget próbálja visszaadni. A jelentés fordításával, magyarázásával érthetőbbé válik a kétezer éve írott szöveg. A direkt fordítások előnyben részesítésével, a forrásszöveg eredeti jelentésmezőinek, szerkezeti tulajdonságainak előtérbe helyezésével a jelentés értelmezése nehezebbé válna – így a formahű fordítások kevésbé élvezhetőek a laikus olvasó számára.

A jelentés fordítása és a szöveg fordítása közti különbség a különböző olvasók számára szövegváltozatokat teremt. A különböző fordítások közti különbségeket egyrészt a fordító személye, másrészt a fordítás tárgya körüli kulturális, vallási kötöttség jelenti. Ugyanazon célnyelv fordításai ugyanis akár jelentősen különbözhetnek egymástól: a formális szempontú fordításoknál az értelmezés az olvasóra van bízva. A funkcionális fordításokban a befogadóközönség „kiszolgálása”, a szöveg magyarázása kerül előtérbe. A jelentésfókuszú különbségek mellett lehetnek a fordításokban elsősorban nyelvet-nyelvhasználatot érintő grammatikai, stilisztikai különbségek, tükrözve a szinkrón nyelvhasználat variabilitását vagy éppen a nyelvhasználat temporalitását (a protestáns fordítások esetében lásd például az 1908-as RKG és 2014-es RÚF közti különbségeket).

A funkcionalista fordítási elv bemutatását a funkcionalista irányzat egyes alap gondolatait szakirodalmi magyarázatokkal és néhány – általam választott – magyar nyelvű bibliafordítás néhány igeversén mutatom be. A tanulmány szempontjából fontosnak ítélt (a teljesség igénye nélkül választott) példaimhoz az alábbi bibliafordításokat használtam (a választás szempontjai közt szerepet játszott, hogy legyen benne katolikus fordítás, protestáns fordítás, az egyes fordítások között legyen időbeli különbség, illetve jelenjen meg az egyszerű fordítás is; a nem magyar nyelvű bibliák leginkább referenciaként szolgálnak):

- NKJ = New King James Bible (1982)
- RKG = Szász Károly vezetésével készült revideált Károli-fordítás (1908)
- KNV = Káldi-Neovulgáta Biblia (1997)
- SZIT = A Szent István Társulat fordítása (1973/2003)
- ÚF = Magyar Bibliatársulat fordításának 1. revíziója (1990)
- RÚF = Revideált Új Fordítás (2014) /Magyar Bibliatársulat fordításának 2. revíziója/, Magyar Bibliatársulat
- EFO = Egyszerű fordítás, Biblia. Egyszerű fordítás (2012). Nemzetközi Biblia Liga
- LXX = Septuaginta (Deutsche Bibelgesellschaft, 2005)

A funkcionalitás szempontjából érdekes jelenség egy-egy lexéma vagy fogalom fordításának, előfordulásának vizsgálata, akár egyedüli előfordulásként összehasonlítva a vizsgálatba bevont fordítások körében, akár egy-egy bibliafordítás megadott szempontok szerinti mélyebb elemzése kapcsán. Jelen tanulmányban az egyes, általam választott jelenségek fordításközi összevetésére fókuszálok, az egyes fordítások fordításelméleti szempontú elemzésére itt nem térek ki. A példákat csupán az köti össze, hogy egy-egy fordításelméleti kérdéshez tartoznak, a példák sorozata nem alkot sajátos értelmezési láncot. Az egyes fordítási példákban félkövérrel emeltem ki a funkcionalista fordítói stratégiát követő megoldásokat is tartalmazó részeket.

De mi is a funkcionalista fordítások lényege, esszenciája? A Eugene Nida (1994) által elindított szociolingvisztikai megközelítésű bibliafordítás középpontjában a célnyelvi olvasó volt: Nida szerint a pontosság az eredeti jelentés és érzés visszaadását szolgálta, fordításaiban azt szerette volna elérni, hogy az olvasóban olyan érzés alakuljon ki olvasás közben, amely kialakulhatott a forrásnyelvi szöveg legkorábbi olvasóiban. Nidánál és követőinél a funkcionalizmus a forrásnyelvi szöveg funkcióinak visszaadására, a célnyelvi újrateremtésére támaszkodott, az ezt meghaladó funkcionalista irányzat a fordítás működőképességében, a célnyelvi közösségben kiváltott hatásra támaszkodik (Nord 2018: 90). A célnyelvi szövegeknek sajátos pragmatikai tartalma van egy-egy célnyelvi társadalomban. A Biblia esetében ezek a funkciók ma már nem minden esetben egyértelműek, ám a funkcionális aspektus épp ezek átmentésére helyez hangsúlyt. Az eredeti szöveg funk-

ciójának visszaadása a célnyelvi társadalom olvasói értésére támaszkodik: úgy kell megkeresni, megtalálni és visszaadni a szöveg célnyelvi funkcióit, hogy azok a más kulturális háttérrel rendelkező célnyelvi közönség számára is érthetőek legyenek. A funkcionális elmélet szerint e tekintetben épp a célnyelvi közösség kulturális, társadalmi hagyományainak, szokásainak figyelembe vételére helyeződik nagy hangsúly. A két társadalom közti kulturális, areális, kognitív különbség miatt a forrás- és célnyelvi szöveg nem is lehet azonos: ennek megfelelően a funkcionalista irányzatok forrásnyelvi és célnyelvi szövegek viszonyában nem is ekvivalens szövegekről, hanem egymásnak megfelelő (*adequate*) szövegekről beszélnek.

A fordítástudomány funkcionalista irányzatainak kezdete Katharina Reiss 1970-es évek eleji munkásságához köthető (bővebben Nord 2018: 9–10), ám csak az 1980-as években vált népszerűvé a Reiss és Vermeer (2013) által *skoposztheorie*-nek nevezett irányzattal. Az is tény azonban, hogy a funkcionalista megközelítés nem jelentett teljes újdonságot, mivel alapelvei megtalálhatóak már Cicerónál vagy Luthernél is, illetve a 20. század folyamán többször előtérbe kerülnek, elsősorban a jakobsoni (1960) és bühleri (1934) nyelvi funkciók ábrázolásakor. A mai fordításelméleti irányzatokat meghatározó funkcionalista irányzatok alapvetően a fordító és a befogadó közti interakcióra és pragmatikai keretre épülnek. A fordítás folyamata sorozatos döntések egymásutánja, amelyet egy sor szövegbeli és szövegen kívüli elem befolyásol (a fordító és olvasó közti interakció sajátos a relevanciaelméletben is, ahol a fordító az olvasók változó kognitív kontextusára és környezetére fókuszál, miközben az optimális relevanciára törekszik). A funkcionalista felfogás akár két alapvető lépés szerint is meghatározható:

- (1) a fordító és olvasó kapcsolatát a fordítás célja határozza meg,
- (2) a fordítás célját a befogadói oldal alapján kell meghatározni.

A funkcionalista törekvések felé történő elmozdulás tehát az olvasó felé történő elmozdulásként is értelmezhető: egy út a formális ekvivalencia dominanciájától az olvasó előtérbe helyezéséig. A befogadói, értelmezési diverzitás pedig felfogható, alkalmazható egy nagyobb szövegen, például a Biblián belül is. Azaz a szövegek ábrázoló, kifejező és felhívó funkciója hatással lehet a fordított szöveg szemantikai, szintaktikai vagy stilisztikai, sőt szövegszerkezeti funkcióira is (vö. Hatim 2009: 39–41). Egy-egy szöveg között többféle ekvivalencia is lehetséges, a formális mellett lehet akár pragmatikai, stilisztikai, grammatikai vagy akár movitációs is.

Érdekes ekvivalencia található például a 126. Zsoltár 1. versében. Egyrészt a magyarázó „Grádicsok éneke” ~ „Zarándokének” ~ „A templomba felvezető ének” felirat látszólag különböző jelentése, másrészt a főmondat állítmányának (*visszahozta, megfordította, hazavezette, jóra fordította*), illetve a mellékmondat alanyának különféle fordításai. Tény az is, hogy az egyes célnyelvi különbségek eredeztethetők az eltérő forrásnyelvi megoldásokból vagy az eredeti szövegek nehezen értelmezhetőségéből.

1. táblázat: *Ekvivalencia a 126. zsoltárban*

	Zsolt 126,1
NKJ	When the LORD <i>turned</i> again the captivity of Zion, we were like them that dream.
RKG	<i>Grádicsok éneke.</i> Mikor <i>visszahozta</i> az Úr Sionnak foglyait, olyanok voltunk, <i>mint az álmodók.</i>
KNV	<i>Zarándok-ének.</i> Mikor az Úr <i>megfordította</i> Sion fogságának sorsát, olyan volt, <i>mintha álmodnánk.</i>
SZIT	(<i>Zarándokének.</i>) Amikor az Úr <i>hazavezette</i> Sion foglyait, úgy tűnt, hogy <i>álmodtuk az egészet.</i>
ÚF	<i>Zarándokének.</i> Mikor <i>jóra fordította</i> Sion sorsát az ÚR, olyanok voltunk, <i>mint az álmodók.</i>
RÚF	<i>Zarándokének.</i> Mikor <i>jóra fordította</i> Sion sorsát az ÚR, olyanok voltunk, <i>mint az álmodók.</i>
EFO	„ <i>A Templomba felvezető ének.</i> ” Mikor az Örökkévaló <i>visszahozta</i> a foglyokat a száműzetésből Sionba, <i>azt hittük, álmodunk!</i>

Egyetlen nyelv bibliafordításai közti különbség többféle nyelvi, hermeneutikai, kulturális dimenzió mentén is ábrázolható. Jelen írásomban nem részletezem a köznyelv és a szakrális nyelv közti különbségeket, de a dinamikus fordítási eljárásokat felmutató magyar nyelvű fordításokkal (ugyanakkor tulajdonképpen a ma fordított–olvasott Biblia eredeti szövegeivel is) kapcsolatosan általánosságban elmondható, hogy a modern fordítások nyelve közelebb áll a szekuláris nyelvhasználathoz. Ennek egyik kézzel fogható nyoma például, hogy kevesebb a metaforikus elem, kép, lexikális szinten igyekszik a koinészerű köznyelv elemeit használni – lásd például a fordítások előszavában gyakran előforduló „magyaros”, „modern”, „mai beszélt nyelv” megfogalmazásokat. Ugyanakkor a fordításokat a biblikus szóhasználat jellemzi, illetve a régebbi fordításokat sajátos, perifériára szorult szókincs is. Például lexémák és kollokációk sajátos jelentése, egyedi szókapcsolatok használata, egyedi, a köznyelvi használattól eltérő szintaktikai egységek, stilisztikai jegyek – mint pl. *a megigazulás, jó pásztor, kőszikla, romlottság ítélőszéke, hamis bíró, gonosz bírák, vala.*

A biblikus nyelv sajátossága többféleképpen is jellemezhető: Jan de Waard és Eugene Nida mára már klasszikusnak számító kötetében olyan „nyelvként” jellemzi, „amely olyan természetfeletti jelenségeket tárgyal, amelyeknek nincsen kialakult nyelvi eszközkészlete, s olyan transzcendens tapasztalatokat tükröz, amelyek leírására a hagyományos nyelv alkalmatlannak tűnik” (de Waard és Nida 2002: 30).

A bibliafordítás mint a szakrális szövegek típusa kapcsán érdemes kitérni a szakrális nyelv néhány tulajdonságára. Hanula (2016) a bibliafordítások kapcsán a szakrális nyelv alábbi tulajdonságait emeli ki: *állandóság* (a Biblia alanya és tárgya

minden fordításban ugyanaz, ahogy a szakrális szövegek esetében általában), *korlátozottság* (az adott nyelvek tekintetében lexikális, szintaktikai és szemantikai korlátozások), a lefedett *jelentések homályossága* (akár a megfogalmazás, akár a tartalom tekintetében a felfoghatatlan megjelenítése), a *közvetettségben és az egyéni szándéktól való lemondás* (az egyéni megszűnik a közösség vagy valamely transzcendens jelenség hatására) – együttesen alkotva, megteremtve az idegenség, illetve ihletettség érzetét (Hanula 2016: 102). A hanulai gondolatmenet lényege, hogy nem is annyira a fordítás folyamán válik szentté a célnyelvi szöveg és a nyelv (nem is válhat azzá, ha köznyelvi elemekből épül fel), sokkal inkább a speciális használat teszi azzá: ugyanakkor minél állandóbb egy fordítás, annál erősebb a nyelv, nyelvezet tekintélye. Jól érezhető ez akár az 1908-as kiadású, Szász Károly vezetésével történt revideált Károli Biblián, amely szövege egyrészt mindmáig meghatározza az újabb református fordításokat, másrészt (és legfőképpen) mindmáig használatban lévő szöveggként működik. Érdekes – és munkássága miatt megkerülhetetlen – Ruzsicky Évának a nyelvhasználat szakralitásához fűzött véleménye, aki a nyelv szakrálissá válását annak archaikus voltából eredezteti, illetve aki a megszokott fordításokban az archaikus, akár szinkron szempontból érthetetlen kifejezéseket éppen erénynek, „kedvesnek” véli, a fordítás fontos elemeinek, amelyek lassítják az új fordítások széles körű elfogadását (Ruzsiczky 1981: 426). Véleménye mintegy 40 évvel ezelőtti állapot tükörképe, a mai fordítások előszava általában emeli ki a nyelvhasználat modernitását (e tekintetben érdekes az ÚRK, amely deklarálja a fordítás nyelvhasználatának „veretességét”, ezzel némileg magasabb fokú archaikusságát).

Egy-egy bibliafordítás nem csupán a fordító, a fordításon dolgozó szakértők számára fontos lelki és szakmai siker, mivel egy jó fordítás a kiadónak is fontos anyagi hasznot és elismertséget jelenhet. Éppen ezért is fontos azok legitimitása, szakmai, vallási elismertsége, olvasottsága. A legitim fordításoknak éppen ezért is többféle követelménynek kell megfelelniük. Alapvető fontosságú, hogy eredeti forrásnyelvekre támaszkodjanak, szakmai ellenőrzés mellett egyértelműen megállapított fordítói elveket kövessenek, illetve valamely egyházi közösség elfogadja, használja azokat (egy legitim fordítás ugyanakkor problematikus is lehet, például a használt fordítói elvekre tekintettel, lásd Lanstyák 2020).

A legitim fordítások kérdése egyszersmind preszupponálja, hogy egy nyelvnek többféle elfogadott bibliafordítása van. Ez természetes igény, egyrészt a nyelvhasználók, másrészt a vallások, felekezetek sokfélesége miatt. Ezek azonban már felvetik az azonos nyelvi fordítások egyenértékűségének kérdését is (írásomban csupán a Pecsuk Ottó által „legitim” fordítás kategóriájába tartozó fordításokra fókuszálok). Egyenértékűség terén csupán a legitim fordítások körében is érdekes problémák mutatkoznak (a legitimitás azonban többféleképpen is értelmezhető, akár belső szempontokat tekintve, nem feltétlen azonosulva más vallások általi standardok elismerésével).

A direkt és indirekt fordítási megoldások különbözősége miatt egyetlen nyelv bibliafordításai többféleképpen közvetítik egyazon forrás szövegét. Az eltérések nem csupán fordításelméleti, fordítástechnikai jegyekben mutakozhatnak meg, mivel a

készülő fordítás a célját tekintve lehet *fordítás*, *újralfordítás* vagy *revideálás*. A három szövegtípust érintő egyenértékűségből származó különbségek abból is eredhetnek, hogy az azonos célnyelvi szövegeket fordítók eltérő forrásnyelvi fordításokat használnak. A fordítás-újralfordítás-revideálás közti különbségek (jócskán leegyszerűsítve) az alábbiak. *Fordításnak* valamely forrásnyelvi szöveg első célnyelvi fordítását nevezzük, olyan bibliafordítás, amely egy forrásnyelvi szöveg első, célnyelvre fordított változata (a magyar nyelvű Biblia tekintetében az első teljes változat a Károli Gáspár-féle, 1590-ben megjelentetett ún. Vizsolyi Biblia, de fordításnak tekinthető Káldi György fordítása is³). Az *újralfordítás* egy már célnyelven létező szöveg újonnan fordítása, általában támaszkodik a célnyelven már létező fordításra vagy fordításokra. Újralfordításkor nem csak az eredeti, hanem egy vagy több már létező célnyelvi variáns is fontos szerepet tölt be, sokszor épp egy már létező fordítás megoldásainak kiküszöbölése, elkerülése céljával (vö. Lanstyák 2013b: 5, Tóth 1994: 33).

Az új fordítás nem revideál, hanem az eredeti alapján újralfordítja a szöveget, lehetőleg úgy, hogy az minél pontosabban illeszkedjen az eredetihez és lehetőség szerint az éppen aktuális szövegértelmezéseket alkalmazva. A *revideálás* folyamán keletkező új szöveget elsősorban egy már létező szöveghez viszonyítva alkotják: revízió folyamán a revideálandó fordítás szövegét figyelve, olvasva történik az új fordítás, csak az adott kor nyelvének, nyelvhasználatának, grammatikai, stilisztikai normáinak alkalmazásával, esetleg tartalmi pontosítások elvégzésével (Lanstyák 2013b: 5, Tóth 1994: 33). Az újralfordítás és a revízió közti különbség a végeredmény szempontjából nézve nem feltétlen nyilvánvaló, látható. A két folyamat szoros kapcsolatát az is mutatja, hogy egy-egy fordítás célja (revízió vagy újralfordítás) a fordítás folyamata alatt akár meg is változhat. Az újralfordítás és a revideálás közti talán legfontosabb különbség, hogy az újralfordítás a forrásnyelvi műre támaszkodik, a revideálás, revízió pedig valamely célnyelvi fordítást akar módosítani, azaz valamelyik célnyelvi fordításra épít, abból indul ki (érdekesség, hogy a bibliafordításokat kutatók számára sem mindig egyértelmű, hogy valamely régebbi magyar nyelvi fordítás éppen újralfordítás vagy revízió, ugyanis más-más szempontokat szem előtt tartva akár ez is, akár az is lehet).

Két vagy több fordítás közti egyenértékűség tehát többféleképpen is fel- és megfogható. Az ekvivalencia szintjét vagy valamely forrásnyelvi szöveghez történő viszonyulás vagy valamely célnyelvi közösséghez történő (szociális, kognitív) közelítés eltérő aránya, hangsúlya jellemzi. Jó példa erre az alábbi igevers különféle magyar (és angol) nyelvű fordítása:

2. táblázat: *Ekvivalencia és kognitív közelítés*

	Fil 1,1
NKJ	Paul and Timotheus, the servants of Jesus Christ, to all the saints in Christ Jesus which are at Philippi, with the <i>bishops</i> and deacons.

RKG	Pál és Timótheus, Jézus Krisztus szolgálói, minden szenteknek a Krisztus Jézusban, a kik Filippiben vannak, a <i>püspökökkel</i> és diakónusokkal egyetemben:
KNV	Pál és Timóteus, Krisztus Jézus szolgálói, Krisztus Jézus összes szentjének Filippiben az <i>elöljárókkal</i> és a diakónusokkal együtt.
SZIT	Pál, és Timóteus, Krisztus Jézus szolgálói a <i>Filippiben élő összes szentnek</i> Krisztus Jézusban, az <i>elöljárókkal</i> és a diakónusokkal együtt.
ÚF	Pál és Timóteus, Krisztus Jézus szolgálói, mindazoknak a Krisztus Jézusban hívó szenteknek, akik Filippiben vannak, <i>püspökeikkel</i> és diakónusaikkal együtt:
RÚF	Pál és Timóteus, Krisztus Jézus szolgálói mindazoknak a szenteknek Krisztus Jézusban, akik Filippiben vannak, <i>püspökeikkel</i> és diakónusaikkal együtt:
EFO	<i>Üdvözlet</i> Páltól és Timóteustól, Krisztus Jézus szolgálóitól, mindazoknak, akik Jézus Krisztus által Isten népéhez tartoznak Filippi városában, az <i>idős gyülekezeti vezetőknél</i> és diakónusoknak.

A Levél a filippieknek első ígeverse több példával is szolgál az egyenértékűség kérdésére: a *püspök ~ elöljáró* (ἐπίσκοπος) közti kapcsolat nyilvánvaló, illetve a szövegkörnyezetből az *elöljáró* jelentése is egyértelmű, ugyanakkor az EFO által alkalmazott *idős gyülekezeti vezető* konnotatív értéke, jelentése nem lehet azonos a *püspök* vagy az *elöljáró* szóéval – fontos azt is megjegyezni, hogy az egyenértékűség nem feltétlenül a denotatív, azaz elsődleges jelentésben tér el, hiszen a fordításokhoz használt szöveg tartalmilag azonos lesz (az *elöljáró* alakot a katolikus fordítások szerepeltetik), az egyenértékűséget, ekvivalenciát érintő különbségek az elvontabb jelentésszerkezetben is előfordulhatnak. A Filippiben élő/tartózkodó szentek fordítása szintaktikai különbségeket is mutat, amelyek az egyik fél számára megkönnyítik értelmezést, a másik fél számára éppen a nyelvezet veretességét, zamatát, a Bibliához, szakralitáshoz történő kapcsolatot jelentik. A fenti példák közül figyelmet érdemel az EFO fordítási megoldása, ahol az üdvözlés szavai az igeversben is megjelennek, egyértelművé, explicitté téve a szövegben kifejezni kívánt szándékot. Az olvasást a szinkron nyelvhasználat (azaz a standard nyelvhasználat fordításkor használt változatának mindenek fölé helyezése), a jelentések könnyebb értését pedig a megfogalmazás segíti (a magyarázó fordítás igyekszik minél inkább érthetőbbé tenni a szöveget). Hasonló motiváció található az *idős gyülekezeti vezetők* megfogalmazásban is, amely egyértelműen magyarázó jellegű és a szöveg könnyebb értését hivatott elősegíteni⁴. A magyarázó megfogalmazás ugyan megkönnyíti a megértést (vö. Ryken 2004: 16–18), amely bizonyos speciális bibliafordítások esetében helyénvaló (például a gyermekeknek szánt Bibliában), azonban az ilyen fordítások épp a megfogalmazás sajátossága miatt eltávolodnak a megszokott szakrális nyelvhasználatától, szaknyelvtől. A fenti példákban az is látszik (ugyan nem meggyőzően), hogy az egyszerű fordítás a magyarázó jellege miatt hosszabb lesz, „egyszerű” (vö. *easy to read*) jellege sokkal inkább a jelentésegységértelműsítés

terén és nem a terjedelemben mutatkozik meg. A jelentéségyértelműsítést szolgáló megoldások akár a nyelv fatikus funkciójára is utalhatnak (lásd Nord 2016: 572–573), amelynek kapcsán a fordítók például nyelvi gesztusokkal (a fenti példában akár a megszólító jelleg: üdvözlés...) akarják az olvasót megszólítani.

A fenti példán is látszik, hogy az egyenértékűség léte többféleképpen is felmerülhet: ugyanazon szöveg fordításai, az egyes fordítási megoldások révén azonban a különbségek jelentősek lehetnek (a bibliafordításban alkalmazott egyenértékűségről, ekvivalenciáról bővebben lásd Lanstyák 2014). Az egyenértékűség terén felmerülő különbségek felfoghatók akár fordítói veszteséggként is, mind a fordítói, mind az olvasói oldalon. Éppen ezért is fontosak Hanula Gergely gondolatai a fordítások érvényességéről (Hanula 2016: 152). Különbséget kell tenni használat és használat között, nem mindegy ugyanis, hogy a fordítást tudományos, hermeneutikai, exegetikai célokra használják, vagy az „csupán” a templomi, közösségi kapcsolattartás eszköze. E tekintetben továbbra is fontos a normatív szövegek (például a Vulgata vagy a héber és görög elsődleges szövegek) érvényben tartása, mivel liturgikus és tudományos keretben kiemelten fontos a normatív szövegek léte (ez azonban nem érinti, érintheti a laikus hívek magánkegyességét). A különböző fordítások léte kapcsán érdemes megjegyezni, hogy azok csupán közvetítő szerepűek lehetnek (tartalom, szentség), azok normatívvá válása sajátos folyamat (ugyanakkor a magyar nyelvű bibliafordítások terén is léteznek normatív változatok, amelyek egy közösség életében képesek betölteni a tartalom- és szentség-hordozó szerepet). A szent szövegek „tömeges” fordításaira sokkal inkább a *közvetítő és nem a helyettesítő* szerep érvényes (Hanula 2016: 152).

4. A modern kori bibliafordítások lenyomata. Kritikai kitekintés

A bibliafordítás rendkívül hosszú múltra tekinthet vissza, hiszen az első ismert fordítások már Szent Jeromos előtről datálódhatnak, komolyabb nyelvészeti tudománnyá csupán a 20. század 60-as, 70-es éveiben formálódott. E formálódás első sorban Nida (1964) munkásságának köszönhető, aki korának megfelelő szemléletében először a generatív nyelvészet felől indulva szociolingvisztikai (ha egyáltalán nevezhetjük annak; a szakrális szövegek szociolingvisztikai szempontokra épülő fordítástudományi keretekről bővebben Nida 1994) szempontokat figyelembe véve kidolgozta a bibliafordítás formális–dinamikus ekvivalencia közti különbségekre épülő fordítástudományi elvét. A Nida által pártolt dinamikus ekvivalencia dominanciája azonban mára megkopott, a nyelvészet és fordítástudomány sorozatos önreflexiója folyamán a nidai elmélet mellett több más, a bibliafordítást meghatározó fordításelmélet is napvilágot látott. A következőkben két elmélet, a dinamikus ekvivalencia és a funkcionalista fordításelmélet kapcsán fogalmazom meg gondolataimat, észrevételeimet.

A funkcionalista nyelvészeti irányzatok 1980-as évekbeli fellendülése Nidára is hatással volt, aki a jakobsoni nyelvi funkciók hatásának hangsúlyozásával ekvi-

valenciaelméletét *funkcionális ekvivalenciának* nevezte, amellyel a fordítás kommunikatív funkcióit szerette volna kihangsúlyozni (de Waard és Nida 2002: 5–6) – ellenben a fordítás szabadságát hirdető *dinamikus ekvivalenciával*.

Az alábbi igevers ugyanazt a tartalmat mondja el más-más, a dinamikus fordításokhoz kapcsolódóan magyarázó, értelmező szerepben.

3. táblázat: *Értelmező fordítások*

	Péld 24,10
NKJ	If you faint in the day of adversity, Your strength is small.
RKG	Ha lágyan viselted magadat a nyomorúságnak idején: szűk a te erőd.
KNV	Ha bágyadt vagy, erőd a szükség napján szűkösen lesz.
SZIT	<i>Ha elhagyod magad, akkor az erőd gyöngeséggé válik a nélkülözés napján.</i>
ÚF	Ha a nyomorúság idején gyenge vagy, kevés az erőd.
RÚF	<i>A nyomorúság idején kiderül, hogy erős-e az, aki annak mondja magát.</i>
EFO	<i>Ha nehéz időkben gyengének bizonyulsz, akkor valóban kevés az erőd!</i>

A példákból látszik, hogy a fenti fordítási megoldások közül a KNV és a RÚF az inkább értelmező fordítások közé tartozik, az EFO pedig mindegyik közül a leginkább értelmező (ez utóbbi e rövid szemelvényeken is látszik). A szöveg jelentése Kustár Zoltán szerint eredetileg az lenne, hogy az igazi erő a bajban és nem béke-időben mutatkozik meg (vö. Kustár 2017: 321).

4. táblázat: *Ekvivalencia és referenciális tartalom*

	Mt 5,14-15
NKJ	Ye are the light of the world. A city that is set on a hill cannot be hid. Neither do men light a candle and put it under a <i>bushel</i> , but on a candlestick; and it giveth light unto all that are in the house.
RKG	Ti vagytok a világ világossága. Nem rejtethetik el a hegyen épített város. <i>Gyertyát</i> sem azért gyújtanak, hogy a <i>véka</i> alá, hanem hogy a gyertyatartóba tegyék és fényljk mindazoknak, a kik a házban vannak.
KNV	Ti vagytok a világ világossága. Nem lehet elrejtteni a hegyre épült várost. <i>Lámpát</i> sem azért gyújtanak, hogy aztán a <i>véka</i> alá tegyék, hanem a lámpatartóra, hogy világítson mindenkinek, aki a házban van.
SZIT	Ti vagytok a világ világossága. A hegyen épült várost nem lehet elrejtteni. S ha <i>világot</i> gyújtának, nem rejtik a <i>véka</i> alá, hanem a tartóra teszik, hogy mindenkinek világítson a házban.

ÚF	Ti vagytok a világ világossága. Nem rejthető el a hegyen épült város. A <i>lámpást</i> sem azért gyűjtják meg, hogy a <i>véka</i> alá, hanem hogy a lámpatartóra tegyék, és akkor világít mindenkinek a házban.
RÚF	Ti vagytok a világ világossága. Nem rejthető el a hegyen épült város. <i>Lámpást</i> sem azért gyűjtanak, hogy a <i>véka</i> alá tegyék, hanem a lámpatartóra, hogy világítson mindenkinek a házban.
EFO	Ti vagytok a világosság az egész világ számára. A hegy tetejére épített várost sem lehet elrejtteni. Ugyanígy, aki <i>olajmécses</i> t gyűjt, nem rejt <i>edény</i> alá, hanem a mécsstartóra teszi, hogy mindenkinek világítson, aki a házban van.

A Máté evangéliumából származó fenti példák, példázatok valójában akkor tudják betölteni szerepüket, ha az olvasó érti, megérti a bennük rejlő referenciális tartalmakat (város, gyertya). Az 5,15 igevers felhívásjellege akkor tud igazából működni, ha az olvasó érti a 'véka' szó jelentését – pontosabban tudatában van annak űrmértékével, amely a bibliai jelentésben nagyjából 37 liter. Ez a jelentés veszik el az EFO *edény* szavában, mivel a célt (könnyű megértés egy ma már dialektális, archaikus szó esetében), azaz a gyertya elrejtését ezzel a főnévvel tudják elérni (még ha a relevanciaelmélet oldaláról közelítve nem is korrekt a szóválasztás, hiszen a fordító eltávolodik a forrásnyelvi szövegtől, illetve a 'a gyertya edény alá rejtése' fizikailag eléggé nehezen kivitelezhető folyamat). A tartalom plaszticitása és egyúttal az igevers megértetése ez esetben a funkciók keresésével, az olvasó-csoport számára egyértelmű eszközökkel történő visszaadása révén tud megvalósulni (a példáról bővebben Nord 2016: 576). Így, a (sorban) második igevers megértetésével lehet egyértelművé tenni az első igeverset, tudniillik hogy a hegy tetejére épült városnak, amelynek léte, létezése nyilvánvaló, milyen szerepe van, volt, lehetett a szöveg keletkezésének idejében.

A dinamikus ekvivalenciát előnyben részesítő fordítások a fordító által pontosnak ítélt jelentést fordítják: többek között azért, hogy az olvasó számára egyértelmű legyen a jelentés. Az olvasó kerül a középpontba, a fordító pedig saját értelmezésén keresztül közvetíti a tartalmat – így viszont akár az eredeti szöveg fordítása akár módosulhat (csak a fentebb idézett igeversék néhány példájánál maradván: a *véka* ~ *edény*, *gyertya* ~ *lámpa* ~ *lámpás* ~ *olajmécses*, *erő* ~ *gyöngesség*, *püspök* ~ *idős gyülekezeti vezető* szinonimapárok, -sorok egyes elemei nem jelentik ugyanazt, még az elsődleges, denotatív jelentésüket tekintve sem; nyilván, kontextus nélkül a jelentés nem pontos, a konnotatív még kevésbé, mélyebb elemzéshez tágabb kontextusra lenne szükség).

Nincsen királyi út... A nida dinamikus/funkcionális ekvivalenciával és a reissi funkcionalista megközelítéssel szemben is fogalmaztak meg kételyeket (pl. Lanstyák 2017: 24–27, Ryken 2004: 11–22, Nord 2018: 100–112). Nida elméletével, azaz a célnyelvi szöveg jelentésének egyértelművé tételével nem minden fordító, fordításkutató ért egyet (még akkor sem, ha Nida elsősorban a misszionárius bib-

liák kapcsán tartotta fontosnak az Ige minél szélesebb körben történő terjesztését, ezért is fontosnak tartva a szöveg könnyű értelmezhetőségét). A leginkább vitatott pont az volt, hogy a fordító a Biblia szavai, mondatai helyett annak értelmét próbálja lefordítani, aminek következtében az értelemtükröztető fordítás során elvesz vagy hozzáad a forrásnyelvi szöveghez (az eredetihez), ami végsősoron viszont tekinthető akár az ige módosításának is.

A funkcionista megközelítés alapelve a forrásnyelvi szövegben fel- és megismerhető pragmatikai célok célnyelvi szövegben történő érvényesítése (ahogy Nord írja, maga a fordítás is célorientált folyamat, Nord 2018: 1) – ha ismert a célcsoportot, megállapítható, milyen fordítói eljárások mentén lehet fordítani, milyen regisztert lehet használni. Ugyanakkor a funkcionista megközelítés nem csupán deskriptív elemzés, mivel a fordítási folyamat körülményeinek megállapításakor a különféle kommunikációs helyzetek normáinak meghatározása, alkalmazása ellenőrizhető, mérhető a fordítási folyamat végén (azaz, hogy mi, milyen mértékben teljesült). A szkopozelmélet alapvetően a forrásnyelvi szöveg céljaira fókuszál, annak alárendelve választja meg a fordítási stratégiá(ka)t, annak alárendelve alakítja a célnyelvi szöveget. Egy-egy forrásnyelvi szöveg fordítása többféle célt is követelhet, mivel célként szolgálhat a pragmatikai-kommunikatív körülmény (szituáció), a funkció (esztétikai vagy éppen felhívó) vagy akár a címzett (például az olvasóközönség). Ezen célok, folyamatok egyike lehet a forrásnyelv–cél nyelv közötti viszony, vagy éppen a célközönség szociális, kulturális vagy nyelvi tényezői. A dinamikus ekvivalenciamodellhez hasonló tendencia, hogy a fordító célnyelvi szöveget a célnyelvi befogadóközönség általa feltételezhető értelmezéséhez alakítja, valamint a célnyelvi szöveg megalkotásakor figyelembe veszi a forrásnyelvi szöveg különféle (jakobsoni értelemben vett) funkcióit: így fordítható például 1Móz szakrális szöveggé vagy akár csak informatív szempontból (vö. Reiss és Vermeer 2013: 89–90):

5. táblázat: *Ekvivalencia és esztétikai funkció*

	1Móz 1–5
LXX	Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος, καὶ σκότος ἐπάνω τῆς ἀβύσσου, καὶ πνεῦμα θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος. καὶ εἶπεν ὁ θεὸς Γενηθήτω φῶς, καὶ ἐγένετο φῶς. καὶ εἶδεν ὁ θεὸς τὸ φῶς ὅτι καλόν. καὶ διεχώρισεν ὁ θεὸς ἀνὰ μέσον τοῦ φωτὸς καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σκότους, καὶ ἐκάλεσεν ὁ θεὸς τὸ φῶς ἡμέραν καὶ τὸ σκότος ἐκάλεσεν νύκτα. καὶ ἐγένετο ἑσπέρα καὶ ἐγένετο πρωί, ἡμέρα μία.
NKJ	In the beginning God created the heaven and the earth. And the earth was without form, and void; and darkness was upon the face of the deep. And the Spirit of God moved upon the face of the waters. And God said, Let there be light: and there was light.

	<p><i>And</i> God saw the light, that it was good: <i>and</i> God divided the light from the darkness.</p> <p><i>And</i> God called the light Day, <i>and</i> the darkness he called Night. <i>And</i> the evening and the morning were the first day.</p>
RKG	<p>Kezdetben teremté Isten az eget és a földet.</p> <p>A föld pedig kietlen és pusztá vala, és setétség vala a mélység színén, és az Isten Lelke lebeg vala a vizek felett.</p> <p>És monda Isten: Legyen világosság: és lőn világosság.</p> <p>És látá Isten, hogy jó a világosság; és elválasztá Isten a világosságot a setétségtől.</p> <p>És nevezé Isten a világosságot nappalnak, és a setétséget nevezé éjszakának: és lőn este és lőn reggel, első nap.</p>
RÚF	<p>Kezdetben teremtette Isten az eget és a földet.</p> <p>A föld még kietlen és pusztá volt, a mélység fölött sötétség volt, de Isten Lelke lebegett a vizek fölött.</p> <p>Akkor ezt mondta Isten: Legyen világosság! És lett világosság.</p> <p>Látta Isten, hogy a világosság jó, elválasztotta tehát Isten a világosságot a sötétségtől.</p> <p>És elnevezte Isten a világosságot nappalnak, a sötétséget pedig éjszakának nevezte el. Így lett este, és lett reggel: első nap.</p>
EFO	<p>Kezdetben teremtette Isten az eget, a földet és mindent, ami égen-földön létezik.</p> <p>A föld kaotikus, lakatlan és üres volt, a mélységet sötétség borította be. De Isten Szelleme ott lebegett[a] a mélységes vizek fölött.</p> <p>Parancsolt Isten: „Legyen világosság!” — és fölragyogott a világosság.</p> <p>Akkor Isten megvizsgálta a világosságot, és örömét lelte benne. Majd elválasztotta a világosságot a sötétségtől.</p> <p>Azután elnevezte a világosságot nappalnak, a sötétséget pedig éjszakának.</p> <p>Majd leszállt az este, azután felvirradt a reggel — ez volt az első nap.</p>

A fenti példák némelyike inkább formakövető, közelebb áll az eredeti szöveghez, például a sorok kezdő „és” kötőszavának tekintetében (KJV, RKG), ahol az ismétlődő *soreleji* kötőszó stilisztikai szempontból is fontos, hiszen éppen az ismétlődés miatt erősödik a szöveg rituális jellege (Reiss és Vermeer 2013: 33–34). Ugyanakkor más fordítások éppen a tartalom (és nem a forma) különböző mértékű visszaadására törekszenek (RÚF, EFO). A fentiekkel érdekes párhuzam a House (1981) terminusával nyílt és rejtett fordítás, mely esetben mint kultúrtörténeti dokumentumok a nyílt fordítás felé, mint a hívő ember számára fontos útmutató igazság, inkább a rejtett fordítás lenne észszerűbb megoldás. Látható, hogy a fordítás szkoposza, célja befolyásolja majd a fordító döntéseit, fordítói megoldásait. Ez a fajta funkcionalitás egyezik a relevanciaelmélet gondolataival, mely szerint a formális bibliafordítás mélyültebb bibliatanulmányozást tesz lehetővé.

Mindezen, fent összefoglalt problémákból azonban az olvasó általában keveset észlel: tekintettel arra, hogy a Biblia eredeti szövegei vagy az azokon alapuló pri-

mér fordítások a nagy tömegek (laikus olvasók) számára csak idegennyelvi ismeretek (vagy nagy erőfeszítések árán) érhetők el, nem feltételezhető, hogy az olvasó (az olvasó problémáiról bővebben Lanstyák 2013a: 313–315, M. Pintér 2019: 29–38) képes a fordításokat összehasonlítani azokkal. De még ha megoldható is az összehasonlítás, a fordítás elveinek értelmezése, megfejtése a laikus olvasótól nem várható. Az összehasonlításban segítség lehet azonban egy olyan alkalmazás, amely lehetővé teszi a párhuzamos bibliaolvasását. Ilyen online szoftver például a Károli Gáspár egyetemen fejlesztett Egyesített Bibliaolvasó (EBO, <https://ebo.kre.hu>), amely lehetőséget nyújt két tucat bibliafordítás szövegeinek összevetésére, tanulmányozására.

5. Egy tágabb értelmezési keret lehetőségei

Ma már tudjuk, hogy olvasási szokásainkat nagyban befolyásolják az egyre változatosabb formában megjelenő infokommunikációs javak: a kutatók személyes könyvtára már nem feltétlenül a könyvespolcokon, hanem például a felhőtechnológia által kínált lehetőségeket felhasználva valahol egy ismeretlen helyen lévő szerveren tárolódik, lehetővé téve, hogy a kutató több helyről, több számítógépről is hozzáférjen. Az online bibliaolvasás e téren tud valami újat hozni (akár statisztikai, adatorientált kutatással kapcsolatosan, mivel a számítógépen tárolt szövegben sokkal könnyebb számolni, statisztikai alapú vizsgálatokat végezni), hiszen a tartalommegosztás, a kiegészítő anyagok könnyed becsatornázásra kapcsán olyan lehetőségeket teremt, amelyekre néhány évtizede csak könyvtárakban (sőt: különféle könyvtárakban) volt lehetőség.

De mit is lehet vizsgálni? A nyelvész szemszögéből a szinkrón és diakrón nyelvi sajátosságok, a nyelv változásához kapcsolódó elemek mellett például akár a fordítások tipológiáját – most már magyar nyelven is. A Szalai András által összegzett bibliafordítás-tipológia (Szalai 2019) például modernebb fordítástudományi szempontokat figyelembe tovább finomodhat, árnyaltabb képet mutatva a magyar bibliafordításokról. A Nida és munkatársai által kétpólusúvá (formális ekvivalencia ~ dinamikus/funkcionális ekvivalencia) szűkített fordításmegközelítés ugyan mára különféle szempontokat figyelembe véve többféleképpen módosult, viszont a kutatók a dichotomikus rálátásmódtól mindmáig nehezen tudnak szabadulni (bővebben Mojola 2002: 208–210, Floor 2007: 1–2). Több, kiemelkedő munkásságot maga mögött tudó kutató sem kerülte el a Nida által lefektetett, szövegű ~ tartalomhű, literális ~ idiomatikus (Beekman és Callow terminológiájával, 1974) megkülönböztetést, bár a fordítás megnevezésén (és így a terminus motivációján) nyilvánvalóan módosítottak. Hogy csak a legismertebb, a fenti analógiára épülő dichotómiákat említsem: nyílt és rejtett fordítás (*overt vs. covert*, House 1981); idegenítő és honosító (*foreignising vs. domesticating*, Venuti 1995); szemantikai és kommunikatív (*semantic vs. communicative* Newmark 1981); formaalapú és jelentésalapú (*form-based vs. meaning-based*, Larson 1991); dokumentumjellegű és instrumentális

fordítás (*documentary vs. instrumental*, Nord 1991); megfigyelő és résztvevő (*observational vs. participative*, Pym 1992) vagy direkt és indirekt (*direct vs. indirect*, Gutt 1989). A fordítások dichotomikus látásmódja (tudománytörténetileg, valamint elméleti szempontokat követve) nem problematikus, azonban más megközelítések, egy több szempontra építő elemzési keret árnyaltabb képet nyújthat.

Floor már említett tanulmányában (Floor 2007) a bibliafordítás kutatásának szempontjait újraértelmezve és némileg bővítve a nidai elemzési keretet tágítja. Értelmezésében a fordítás különbségei az eredetihez való hasonlóság alapján ragadhatóak meg, mégpedig az eredeti szöveghez kapcsolódó szemantikai hasonlóság mértéke és az eredeti szöveghez kapcsolódó formai változások mértéke alapján. A célnyelvi szöveg módosításait leginkább az implicit tartalmak explicitté tételében, valamint a szintaktikai, szemantikai formák, illetve a diskurzusorientált pragmatikai formák célnyelvhez történő illesztésében látja.

A két fő fordítástípust (élve a fent idézett kutatók dichotomikus látásmódjával) hasonló (*resemblant*) és interpretatív (*interpretative*) fordításnak nevezi. A két pólus közötti különbségek részletesebb elemzéséhez, az explicités kifejezésének különféle fokozatainak megállapításához nyolc olyan kritérium használatát javasolja, amelyek elemzésével árnyaltabbá válik a fordításról alkotott vélemény. A kritériumok egy-egy szemantikai vagy grammatikai változót tartalmaznak, amelyek használata (Floor szerint) nagyban meghatározza az európai nyelvek fordításait:

1. tagmondatok, mondategységek, illetve szerkezetek sorrendje (*order of clauses and phrases*),
2. mondathosszúság (*sentence length*),
3. névmási referenciális egyértelműsítés (*reference disambiguation and tracking*),
4. konkordáns szóhasználat (*concordance of lexical items*),
5. kulcsfogalmak és ismeretlen szavak (*key terms and unknown terms*),
6. figuratív és idiomatikus nyelvhasználat (*figurative usage and idioms*),
7. lexikális szövegkohéziós eszközök (*transition marking*),
8. információs struktúra (*information structure*).

A nyolc egység figyelembevételével a hasonló és interpretatív fordítás két-két altípusra bontja, létrehozva ezzel egy szélesebb kontinuumot: *szorosan hasonló*, *szabadon hasonló*, *szorosan interpretatív*, *szabadon interpretatív*. A négy fordítástípus között Floor az alábbi különbségeket teszi. A szorosan hasonló fordítás (*close resemblant*) a nidai értelemben vett formális ekvivalencia vagy literális fordítás, azaz a szó szerinti fordítás. Jellemzője, hogy a forrásnyelvi forma mellett a forrásnyelvi jelentést is követi, ennek kapcsán nem teszi explicitté a forrásnyelvi implicit információt. A szabadon hasonló fordítás (*open resemblant*) értelmezhető az előbbi formájának, mivel alapvetően még mindig szó szerinti fordítást jelent. Az előző típustól főleg abban különbözik, hogy szintaktikai és pragmatikai magyarázatokat is használ, illetve nyelvhasználatában közelít a köznyelvi változathoz. A szorosan

interpretatív fordításban (*close interpretative*) gyakori a szemantikai és pragmatikai honosítás, a fordító a megértés segítése érdekében szintaktikai, szemantikai és pragmatikai módosításokat hajt végre a célnyelvi szövegben, azonban az olvasók a szöveg megértéshez még mindig a háttérismeretre, háttértudásra támaszkodnak. Floor ezt a típust tartja a nida funkcionális ekvivalenciához legközelebb állónak. A szabadon interpretatív (*open interpretative*) a legtágabb értelemben vett honosító fordítás, amely főként értelmez, aktualizál és a messzemenőig kiszolgálja az olvasót. Ezt a típust szabad fordításnak vagy parafrázisnak is nevezi.

A fordítások funkcionalista megközelítése, azok kritikáinak alátámasztása vagy éppen megcáfolása ma már könnyebben vizsgálható a digitalizált Bibliákon. A Floor által kidolgozott kutatási keret, a fordítások jellemzését segítő, magyarázó nyolc kritérium létének, hangsúlyosságának vizsgálata könnyen kivitelezhető a számítógépen tárolt, annotált szövegeken. A párhuzamos bibliaolvasás és a számítógépes szövegelemzés nemcsak a hermeneutikai értelmezés, hanem a fordítástudomány szempontjából is hasznos lehet. A különféle online felületek kínálta lehetőség feltételezhetően az évek során bővülni fog és ebben már az Egyesített Bibliaolvasó (EBO) felülete is segít majd.

6. Befejezés

Felmerül a kérdés: van-e értelme az egyes fordításokat a fordítástudomány egyes elméleteiről elnevezett címkékkel illetni, ha a fordítandó szöveg regiszterek és stílusok tekintetében sokszínűek. Jogos-e a főbb áramlatokról megnevezni, ezáltal a fordítást „skatulyázni”? Nyilván igen, mert a fordítástudomány és a hermeneutika számára is fontos, hogy láttassa, a fordítás milyen mélységben változik az eredeti szöveghez (vagy szövegekhez) képest. Nyilván fontos, mert a szöveg sajátosságai így jobban megérthetők, magyarázhatók. Ugyanakkor nyilván nincs értelme ebbe vagy abba a kategóriába sorolni a fordításokat, mivel egyrészt a főbb elméleti és gyakorlati megoldások mellett más-más megközelítésben fordított szövegeket is tartalmaznak, illetve az elemzés keretének fényében változhat az adott fordítás tudományos (vagy kevésbé tudományos) megítélése. A jó és megdönthetetlen válasz még várat magára, mindenesetre a fordítások sokfélesége még mindig erény, hiszen a változatosság, sokféleség a forrásszöveg (-szövegek) mélyebb megértését szolgálja. Legyen az funkcionalista, szociolingvisztikai, pragmatikai vagy relevanciaelmélet felőli megközelítés.

Irodalom

- Beekman, J., Callow J. 1974. *Translating the Word of God*. Grand Rapids: Zondervan
Bühler, K. [1934]2011. *The Theory of Language*. Amsterdam: John Benjamins.
de Waard, J., Nida, E. A. 2002. *Egyik nyelvről a másikra. Funkcionális ekvivalencia a bibliafordításban*. Budapest: Magyar Bibliatársulat – Kálvin Kiadó.

- Fabiny T., Pecsuk O., Zsengellér J. 2014. *Felebarát vagy embertárs. Bibliafordítások és használatuk a mai Magyarországon*. Budapest: Luther Kiadó – Kálvin Kiadó – Hermeneutikai Kutatóközpont.
- Floor, S. J. 2007. Four Bible Translation Types and Some Criteria to Distinguish Them. *Journal of Translation*, Vol. 3. No. 2. 1–22. <https://doi.org/10.54395/jot-pfw5h>
- Gutt, E.-A. 1989. *Translation and Relevance*. Thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy of the University of London. London: University College London
- Hanula G. 2016. *Anyaszentnyelvünk. A „szent nyelvek” és a fordítás*. Budapest: Argumentum Kiadó – ELTE BTK Vallástudományi Központ Liturgiátörténeti Kutatócsoport – Pápai Református Teológiai Akadémia.
- Hatim, B. 2009. Translating text in context. In: Munday, J. (ed.) *The Routledge Companion to Translation Studies*, London: Routledge. 36–53.
- House, J. 1981. *A Model for Translation Quality Assessment*. Tübingen: Narr.
- Jakobson, R. 1960. Linguistics and Poetics. In: Sebeok, T. A. (ed.) *Style in Language*. Cambridge Mass.: MIT Press. 350–77.
- Koltai K. 2014. Bibliafordítás – egy szekuláris korban. *Ókor* 13. évf. 4. szám. 79–83.
- Kustár Z. 2017. *A protestáns Revideált újjordítású Biblia (RÚF 2014) ószövetségi részében végzett módosítások. Elvek, eredmények, tartalmi indoklások*. Debrecen: Debreceni Református Hittudományi Egyetem.
- Lanstyák I. 2013a. Nyelvi problémák a bibliafordításban. In: Benő A., Fazekas E., Kádár E. (szerk.) „...*hogy legyen a víznek lefolyása...*” *Köszöntő kötet Szilágyi N. Sándor tiszteletére*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület. 309–318.
- Lanstyák I. 2013b. A Károli-biblia 20. és 21. századi revízióinak néhány kérdéséről. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 15. évf. 2. szám. 3–34.
- Lanstyák I. 2014. A fordítási egyenértékűség néhány válfajáról. Szempontok a magyar Újszövetség-fordítások és revíziók vizsgálatához, *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 16. évf. 1. szám. 61–92.
- Lanstyák I. 2017. Relevanciaelmélet és fordítás. In: Misad K., Csehy Z. (szerk.) *Nova Posoniensia VII*. Pozsony: Szenczi Molnár Albert Egyesület. 7–32.
- Lanstyák I. 2020. Meddig Károli a Károli? A Károli-féle bibliafordítás legújabb revíziójának relevanciaelméleti vizsgálatához. In: Benő A., Péntek J. (szerk.) *Kognitív és pszicholingvisztikai szempontok a nyelvi érintkezések vizsgálatában*. Sepsiszentgyörgy: Anyanyelvpolók Erdélyi Szövetsége. 165–179.
- Larson, M. 1991. Indigenizing of translation process: the SIL perspective. *The Bible Translator* Vol. 42. No. 2A. 34–41. <https://doi.org/10.1177/026009439104202A05>
- Mojola, A. O. 2002. Bible translation in Africa. What implications does the new UBS perspective have for Africa? An overview in the light of the emerging new UBS translation initiative. *Acta Theologica, Supplementum 2*, Vol. 22. No. 1. 202–213. <https://doi.org/10.4314/actat.v22i1.5460>
- M. Pintér T. 2019. A bibliafordítás sajátosságai a fordítástudomány tükrében. In: Bölcskei Andrea (szerk.) *Protestantizmus, identitás és hagyomány a nyelvben*, Budapest, KRE – L’Harmattan, 23–41.
- M. Pintér T. 2020. Utak a bibliafordításban. In: M. Pintér, T., P. Márkus K. (szerk.) *Az ige vonzásában. Lexikográfiai, fordítástudományi tanulmányok és köszöntők Magyar Tamas 90. születésnapjára*. Tinta Könyvkiadó: Budapest. 42–52.
- Newmark, P. 1981. *Approaches to Translation*. Oxford: Pergamon.

- Nida, E. A. 1964. *Toward a Science of Translating. With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Leiden: Brill.
- Nida, E. A. 1994. The Sociolinguistics of Translating Canonical Religious Texts. *TTR: traduction, terminologie, rédaction* Vol. 7. No. 1. 191–217. <https://doi.org/10.7202/037173ar>
- Nord, Ch. 1991. *Text analysis in translation: Theory, methodology, and didactic application of a model for translation-oriented text analysis*. Amsterdam: Rodopi.
- Nord, Ch. 2016. Function + Loyalty: Theology Meets Skopos. *Open Theology* Vol. 2. No. 1. 566–580. <https://doi.org/10.1515/opth-2016-0045>
- Nord, Ch. 2018. *Translating as a Purposeful Activity Functionalist Approaches Explained*. New York: Routledge.
- Pecsuk O. 2018. A reformátorok fordítói elvei. In: Lányi Gábor János (szerk.) *A reformáció örökségében élve. A reformáció hatása a teológiai oktatásra*. Budapest: Károli Gáspár Egyetem–L’Harmattan Kiadó. 35–47.
- Pecsuk O. 2020. *Pontos. Természetes. Érthető. A bibliafordítás elmélete, gyakorlata és távlatai*. Budapest: Kálvin Kiadó.
- Pym, A. 1992. *Translation and Text Transfer. An Essay on the Principles of Intercultural Communication*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris, Vienna: Peter Lang.
- Reiß, K., Vermeer, H. J. 2013. *Towards a General Theory of Translational Action. Skopos Theory Explained*. London–New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315759715>
- Ruzsiczky É. 1981. A Biblia újra fordítása, In: Bart I., Rákos S. (szerk.) *A műfordítás ma*. Budapest: Gondolat. 415–447.
- Ryken, L. 2004. *Bible Translation Differences*. Wheaton, Illinois: Crossway Books.
- Szalai A. 2019. *Bibliafordítás és a bibliafordítások*, (letöltve: 2023. 11. 10.) https://www.apologia.hu/wp-content/uploads/2022/07/Bibliaforditas_es_a_bibliaforditasok.pdf
- Szőcs Z. 2014. Az egyszerű fordítású (EFO) Biblia. In: Fabiny T., Pecsuk O., Zsengellér J. (szerk.) *Felebarát vagy embertárs. Bibliafordítások és használatuk a mai Magyarországon*. Budapest: Luther Kiadó – Kálvin Kiadó – Hermeneutikai Kutatóközpont. 165–172.
- Tóth K. 1994. *Bibliafordítás – Bibliamagyarítás*. Budapest: Kálvin Kiadó.
- Venuti, L. 1995. *The Translator’s Invisibility: A History of Translation*. London: Routledge.
- Vinay, J.-P., Darbelnet, J. 1958. *Stylistique comparée du français et de l’anglais. Méthode de traduction*. London-Toronto-Paris: Didier.
- Vinay, J.-P., Darbelnet, J. 1995. *Comparative Stylistics of French and English. A methodology for Translation*. Amsterdam: Benjamins.

Bibliafordítások

- Károli Gáspár: Szent Biblia, az az Iftenec Ô es Wy Testamentvmanac Prophétac es Apoftoloc által meg iratott szent kőnyuei. Vizsoly: Mantskovit Bálint 1590.
- Káldi Györg: Szent Biblia. Az egész keresztyénségben bé-vött régi deák bötüböl magyarrá fordította a Jésum-alatt vitézkedő társaság-béli nagy-szombati Káldi György pap. Bécs: nyomtatta Formika Máté. 1626.
- NKJ = *New King James Bible*. Thomas Nelson Inc. 1982
- RKG = *Szent Biblia Azaz Istennek Ó És Új Testamentomában Foglaltatott Egész Szent Írás*. Szász Károly vezetésével készült revideált Károli-fordítás. Brit és Külföldi Bibliatársulat. 1908.

- KNV = *Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgáta alapján*. Budapest: Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat. 1997
- SZIT = *Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás*. Budapest: Szent István Társulat. 1973
- ÚF = *Biblia. Új protestáns fordítás*. Budapest: Kálvin Kiadó – Magyar Bibliatársulat. 1990.
- RÚF = *Biblia. Revideált új fordítású*. Budapest: Kálvin Kiadó – Magyar Bibliatársulat. 2014.
- EFO = *Biblia. Egyszerű fordítás*. Nemzetközi Biblia Liga. 2012.
- LXX = *Septuaginta*. Deutsche Bibelgesellschaft. 2005.

Jegyzetek

- ¹ Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a *befogadó* alatt a mai modern kor *olvasója* és az írásbeliség korai szakaszában lévő orális kultúra *hallgatója* is érthető. Az ókori szövegeket bizonyosan többen fogadták be hallgatás, mint olvasás útján, ám tanulmányomban (részint mivel a 20. század fordításait tárgyalom) az egyszerűség kedvéért a csoportot mindig csak „olvasóként” szerepeltetem, de természetesen beleérttem a hallgatók csoportját is.
- ² Fordításelméletnek nevezzük a fordításhoz szükséges tágabb fogalmi, értelmezési keretet (ilyen például a korai Eugene Nida generatív nyelvészeti alapokra, vagy a kései Nida (2014) szociolingvisztikai alapokra helyezett fordítási elmélete, Jean-Paul Vinay és Jean Darbelnet, különféle nyelvi és nyelven kívüli normákra helyezett elmélete (1958, 1995), az Ernst-August Gutt (1989) által alkalmazott és fordításra értelmezett relevanciaelmélet vagy a Katharina Reiß és Hans Vermeer által kidolgozott szkoposzelmélet, Nord 2018), míg egy-egy fordításelmülethez kapcsolódó fordítói döntés egy-egy fordítói stratégiában (procedúra, folyamat, fordítási eljárás) valósul meg.
- ³ A két felekezet első teljes bibliafordítása tekinthető akár újrafordításnak is, hiszen a Káldi-féle fordítás idején már megjelent a Károli-féle fordítás, azonban a két felekezet fordításainak alapszövege más volt. A protestáns fordítás(ok) (Károli-féle bibliafordítás, 1590) sokáig a görög és héber alapszövegekre támaszkodtak, míg a katolikus fordítás(ok) (Káldi-féle bibliafordítás, 1626) pedig sokáig a katolikus egyház által megkövetelt, Szent Jeromoshoz kötődő latin fordításra, a Vulgátára alapoztak.
- ⁴ Az egyszerű fordítások sorába tartozó Easy-to-Read Bible (ERV 2015) angol fordítása az alábbi: „Greetings from Paul and Timothy, servants of Jesus Christ. To all of you in Philippi who are God’s holy people in Christ Jesus, including your elders and special servants.” (Fil 1,1) A magyar fordítás nem az angol alapján készült, ugyanakkor az angol és a magyar fordítás is azonos forrásszövegre támaszkodik (Szöcs 2014: 167–168).